

З виру революції

Клим Поліщук

(Фрагменти спогадів про "літературний" Київ, 1919 р.)

I. "Музагет"

"Музагет!" — Звідки він узявся? — Кажуть, що перед тим була якась "Біла студія"...

Я в той час редагував "Народну волю", через що "засів" на лівому політичному крилі у "Лук'янівці". Завдяки цьому більше цікавився справами "Національного союзу", ніж новітніми змаганнями на полі мистецтва, а тому тільки й знав, що за редакцією Якова Савченка готується до друку якийсь "Літературно-критичний альманах", а за редакцією Мих. Семенка має виходити двотижневик "Універсальний журнал".

Перше і друге цікавило мене, але... але приходилося співати "Вже два роки у кайданах"... Ближчої участі в співробітництві взяти не міг...

Перше число "Універсального журналу" з'явилося напередодні повстання Директорії, а друге—коли під Мотовилівкою поліг сотник Черник...

"Журнал" був цікавий не тільки змістом, але й зовнішнім виглядом і, взагалі, обіцяв стати для українського читача тим, чим є, наприклад, для польського читача "Тижоднік Ілюстровани".

"Альманах" вийшов з друку під час вступу військ Директорії у Київ. Поза дрібнішими речами О. Слісаренка та Д. Загула, він містив у собі прегарний "Тремтучий вінок" Мих. Семенка і чудові критичні нариси про творчість Грицька Чупринки—Якова Савченка. Сміливий виступ Якова Савченка проти закостенілості думки "гопачних критиків" і його "розвінчування" Г. Чупринки дуже не сподобалися декому зі "старих", внаслідок чого виникли довші суперечки між самими співробітниками, і видавництво "Грунт", якому треба завдячувати появу цих видань, знайшлося в "невиразному" становищі, себто, кажучи просто: відмовилося продовжувати розпочату справу, і так почалася "диференціація".

Семенко відразу заявив, що він "сам собі течія" і "відділився" в самостійне угруповання "Фламінго", а інші опинилися на шляхах шукання...

Автор цих рядків і Д. Загул сиділи якось у редакторській кімнаті "У.Т.А." над депешами і, під голосний гомін "слави", що лунала по всьому Києву на честь "з'єднання українських республік", говорили про необхідність видання власного літературно-критичного часопису.

Друк і папір знайшовся б, співробітники, як казав Загул, — "Ти, я, вони, а разом уся молодша генерація"...

Важко було підшукати відповідну назву. Перебрали більше сотні найцікавіших "модерних" слів, комбінуючи з них назву часопису, але все виходило якимсь претензійним, галасливим та "зумисним". Випадково зійшли на грецьку міфологію, непомітно підійшли до "богів" і так згадали дев'ять муз, найстарша з яких, "пані" Мусагет, стала патроном цього нашого товариства.

Загул вийняв олівця і на зіпсутому листку "депеші" каліграфічно написав: "Літературно-мистецький і критичний місячник "Музагет"".

— А чому не Мусагет? — спитався.

— Тому що Мусагет москалі вивласнили... — "резонно" відповів він мені.

На другий день у клубі "Родина" відбулися збори всього товариства, на яких знайомилися з "ноюю і надійною силою" В. Ярошенком, який тільки що видав першу книжку своїх поезій під назвою "Світотінь". "Симпатичний студентик", як назвав його Яків Савченко, відразу зачарував усіх і так став членом нашого товариства.

Збори були чисто революційного характеру. Говорилося більше від серця і було постановлено називати своє товариство тією назвою, яка вже була підібрана для часопису. Поза тим було вирішено утворити літературно-мистецьку "Студію" й негайно приступити до збирання матеріалу для першої книжки місячника "Музагет", в програмове завдання якого входило між іншим ще й таке: "Загнати в старий кут старого "Вісника"..."

"Йдучи шляхом революції і слухаючи голосу часу", — подали на руки голови "Високої Директорії" В. Винниченка "меморандум", в якому з'ясувалися ідейні цілі товариства й просилося "належно підтримати"...

Директорією була призначена "підтримка" в формі позички 200.000 карбованців, яких, одначе, ніхто не отримав, бо майже всі члени товариства в той час були зайняті журналі— стичною працею та писанням "відозв". А тим часом сталося так, що Директорія попрощалася з Києвом і перебралася до Кам'янця, а разом з нею подався і Яків Савченко, якому було доручено одержати ту "позичку"...

Тоді-то Мих. Семенко написав своє знамените:

Сьогодні місто без символістів,

Символісты втікли безкарно...

Товариство залилося без "символістів" і без грошей, але з горою готових праць і з твердою вірою в свої сили...

Так стрінули московських "колег", так змагалися з ними і так при допомозі власника видавництва "Сяйво" П. Коменданта видали весною 1919 р. першу книжку свого літературно-мистецького місячника "Музагет", який і до сього дня залиється єдиним у своєму роді зразком українського мистецького видання.

В склад співробітників увійшли майже всі ліпші молодші літературно-мистецькі сили, не виключаючи й театру, але рішучо відмовився ввійти Мих. Семенко, який у той час тримався спілки "з маленькою групою письменників" з партії боротьбистів — "Боротьба".

Редакційна колегія складалася: П. Тичина, Ю. Іванів-Меженко, Д. Загул і В. Ярошенко.

Мистецьке оздоблення першої книжки виконав арт.-маляр професор Мих. Жук, а другу книжку мав оздобити арт.— маляр Анатоль Петрицький.

Одверта, ясна та безкомпромісна лінія, яку проводив "Музагет" в ділянці національного мистецтва, спричинилася до постановки гострих суперечок з емісарами

офіційного "Про— летарського іскусства", завдяки чому друкарня "Друкар Польський", де друкувався місячник, була реквізована для

потреб штабу Подвойського, папір узято "на учот", а поза тим усім самих "музагетців" мало що не було змобілізовано до примусових робіт, яко "буржуїв"...

II. "Фламінго"

Тим часом Мих. Семенко робив своє діло, яке не можна назвати некорисним. Як годилося "переконаному комуністові", почав він свою діяльність при нових обставинах перекладом "Комуністичного маніфесту" Маркса, "Комуністичної програми" Бухаріна, а закінчив, здається, вже не так давно своєю збіркою "Стерво". Взагалі ж він протягом найко— ротшого часу своїми "поезофільмами" та "ревфутпоемами" спромігся завоювати належне місце майже у всіх офіційних культурницьких установах і так став єдиним певним зв'язком між нами і представниками офіційного мистецтва, що прибули до Києва з Москви через Харків з метою "насадження общечеловеческой культури в пределах Малоросії"...

Серед цих "емісарів мистецтва" перше місце займав якийсь Валентин Рожицин, потім поет Натан Венгров і В. Коряк.

Перші виступи цих "емісарів" у Києві були невдалі. Рожицин поспішив заявити, що "української культури нет і бить не может", через що згодом мусив зникнути з київського обрію, а поет Натан Венгров з приводу шевченківських свят висловився, що "самое лучшее, чем можно почтить память етого шовініста, так вистроїть около его могіли ряд вісельніц" — проти чого рішуче заперотестували не тільки "музагетці", але й жидівські письменники групи Бяліка. Коряк опинився ні в сих, ні в тих і старався помирити на ґрунті спільної праці у Відділі мистецтв при Комісаріаті освіти, де в той час саме утворювався так званий "Всеукрлітком", в якому мала бути і українська секція.

Можливо, що заходи Коряка були цілком щирі, однаке вони не мали жодного успіху вже тільки через те, що майже у всіх урядових культурницьких інституціях провадилася безоглядна русифікаторська праця, з чим не міг погодитися ні один "музагетець". Наслідком цього створилося важке становище взагалі, так що майже всі "музагетці" перейшли на півлегальне існування, що дуже гальмувало власну працю. Вихід з цього знайшов Мих. Семенко, який кинув думку заснування "Професійної спілки мистців слова міста Києва". Правда, цю думку перехопили московські колеги, однак до організаційної праці закликали й українських представників, а передовсім — від "Музагету". Запрошення було прийнято охоче і то через те саме, що наростала нова, чисто духового характеру, але кепська, "квестія", з якою не можна було не рахуватися.

Тепер багато речей здаватимуться просто смішними, але тоді, коли все "наввипередки" бігло **"наліво"**, годі було розібратися в чомусь і якась організована співпраця всіх культурницьких сил була необхідна.

"Левой! Левой! Кто там кричит — "Правой?!" — лунало скрізь після московського футуриста Маяковського, що багатьом нашим "молодикам" здавалося голосом сурми революційного архангела. Отже, йшли **"наліво"**, аби не зістатись в "назадниках",

причому безрозсудно "брали зразок" зі своїх московських "колег", навіть тих, що родилися й вирости на Україні, лише писали й говорили по-московському. З цим явищем боровся "Музагет" і в співпраці з письменниками інших національностей хотів визначити свою творчу незалежність. "Фламінго", до якого приєднався і талановитий маляр А. Петрицький, ішов якраз "наліво", але його ініціатива була наразі корисна і для "Музагету".

III. Професійна спілка мистців слова

До "Спілки" входили росіяни, українці, жиди і поляки. Кожні мали свою національну секцію, з голів і секретарів яких творилася Рада спілки. Першим ділом "Спілки" було установаження тексту членських посвідчень, який було складено за участі всіх чотирьох секцій і чотирма мовами. Це, здається, була єдиним одна справа, в якій виявилось "співробітництво" всіх секцій. До речі буде сказати, що "Спілка" користувалася правами всіх професійних союзів і її члени звільнялися від деяких "обязательних работ". Після того, як членські картки були роздані на руки, польська секція кудись запропастилася і в помешканні "Спілки" ніхто ніколи не бачив ні одного польського члена. Зосталися при праці — росіяни, українці та жиди. Спільними силами було впорядковано в помешканні "Літературно-артистичного клубу" на Миколаївській вулиці святочний літературно-мистецький вечір відкриття "Спілки", на якому перший раз прилюдно виступали разом росіяни, українці і жиди з творами в своїй рідній мові. Від росіян виступали Натан Венгров, Геннадій Коренев, Макавейський, Зозуля, Ліфшиць, Еренбург і багато інших, з творів яких складалося добрих дві третини всієї програми "вечора". Одна третина належала українцям і жидам. Українці виступили **скромно**, але успіх мали **повний**. Твори П. Тичини справили просто колосальне враження, не дивлячись на те, що автор за своєю надмірною скромністю сам не насмілювався виступити і їх читав один з артистів "Молодого театру". Глибоке і симпатичне враження справило читання своїх творів іншими поетами, з яких особливо сподобався всім В. Ярошенко.

Після того "вечора" настрої серед "емісарів" раптово змінився, змінилося також відношення "лівих", ніяково почували себе ті, що мавпували їх, і так "музагетці" стали до деякої міри "модними".

"Спілка" ще впорядкувала декілька прилюдних диспутів на такі теми, як "Мистецтво національне" і "Мистецтво світове", організувала прилюдний "Турнір поетів", на якому переможцем став "музагетець" В. Ярошенко, і так звернула на себе увагу офіційних "емісарів мистецтва", які стали звертатися до "Спілки" з пропозиціями спільної праці в урядових культурницьких інституціях, де перед тим позасідали різного роду "пролетарські письменники", імена яких так добре були нам відомі зі шпальт "Чортових перечниць" та "Чортових мельниць", якими засипався київський брук в часи Скоропадського.

Для обговорення й вияснення деталей співпраці в урядових інституціях своїх членів "Спілкою" були визначені окремі представники, яким дано наказ особливо боронити право "Спілки" на відкликання свого члена з якої б то не було інституції, якщо він буде

потрібний для самої "Спілки". Таким чином гадалося забезпечити себе від усяких "несподіванок", яких у ті часи було більше, ніж само го діла.

В час цих "переговорів" "Спілка" відкрила для селян та робітників свою "Майстерню мистецького слова", працю в якій взяли на себе "музагетці", "бяліковці" та група російських поетів-письменників на чолі з Еренбург'ом, чим зводилася нанівець "праця" офіційних "пролеткультів".

Це, властиво, примусило "емісарів мистецтва" піти на деякі уступки на користь "Спілки" і разом з тим звернутися просто до літературно-мистецьких товариств з пропозиціями "товариського співробітництва".

Таким чином, культуртрегерство до деякої міри було паралізоване і до діла приступили свідомі свого чину люде. Штати урядових культурницьких інституцій були значно переформовані, поділ на секції став обов'язковим, засоби для праці секцій склалися з норми пропорціональності, і скоро стало так, що українські секції майже у всіх комітетах "Відділу мистецтв", а також у всіх відділах "Всевидачу" стали головними і найбільш творчими. Останнє було настільки очевидним, що декому з офіційних осіб видалося підозрілим, і вони стали домагатися того, щоби на чолі кожного відділу чи секції обов'язково став комуніст. Завдяки тому, що такі "комуністичні голови" справді були **голови**, праця від того не тільки що не гальмувалася, а ще збільшувалася. І хто знає, чи не був то найкращий момент для справжньої культурної праці на користь українського народу? Тільки, на жаль великий, цього моменту не відчула більшість нашого товариства (а втім, і я), через що саме стали свідками сучасного безголов'я... Перша спроба культурної "федерації" у Києві під маркою "Проф. спілки мистців слова", безумовно, дала і могла б дати незрівнянно більше, якби ми не вірили у свої мрії і не озиралися б на Кам'янець, де в той час ускладнювалася нова хвороба під нечуваною назвою "націоналюс апендецітус"...

Люди, що тоді бралися за працю у Києві, як, наприклад, Гнат Михайличенко, Василь Чумак, Іван Ливень і багато інших, варті були того, щоб їм вірити, але... але тепер можна лише згадувати їх, бо більшість із них уже загинули і то з вини нашої нерішучості...

Змагаючись за своє право і здобуваючи його, не вміли зберегти його...

IV. "Мистецтво"

Доказом можливості спільної праці мистців з різними поглядами і різних напрямків назавжди зостанеться літературно-мистецький тижневик Всеукраїнка "Мистецтво", що видавався протягом двох місяців коштами Відділу мистецтв при Комісаріаті освіти з ініціативи В. Коряка за начальною редакцією Мих. Семенка і за ближчої участі П. Тичини, В. Чумака, Д. Загула та автора цих рядків.

"Мистецтво" не було часописом "універсальним", а разом з тим мало в собі те, чого не мав "Універсальний журнал". Не було воно "Музагетом", але вмістило в собі "музагетців". Досить буде згадати прегарну символічну річ Мих. Івченка "Місто вмерло", статті В. Тиверця, професора М. Бурачека і багато інших.

Легко буде якому-небудь "критикові" з-над берегів Смот— рича сплюгавити першу

"футуризу" М. Семенка, що раз у раз стривається у "Мистецтві", але хай вони самі спробують створити щось подібно об'єднуюче, що вмістило б у собі "праве" і "ліве" і, разом з тим, не порушило б цільності ідеологічного характеру єднання усіх творчих сил.

"Мистецтво" — українське, "Зорі" — російські, "Багінен" — жидівський, що виходили з маркою Всеукрлітком, будуть колись цінним матеріалом для того історика літератури, який схоче освітлити нашу добу й показати внукам горіння нашої непевної віри, що покинула нас на широкому розпутті. Майбутній історик скаже про те, в яких умовах робилося те все, як важко приходилось змагатися за те, що належить по праву, як напружено працювала в ті дні горстка голодних молодих мистців, в той час як "корифеї" виспівували за "веселими столами" по віденських кав'ярнях "Урбані келлер"...

Хтось також мусить згадати про причини трагічної загибелі прекрасного в своїй творчості О. Мурашка, племінною вірою в перемогу робітника над неробами Г. Михайличенки, а при тій нагоді сказати слово про те, як уміють любити свій край і нарід оті "смішні футуристи Семенки", які "мають звичку" не завжди обідати, але завжди, всюди, скрізь і при всяких умовах не кидати своєї праці.

Не забуду і я, як напередодні приходу **наших**—з одного боку, а "білих" — з другого, цей "смішний футурист" розповів свою коротку біографію і віддав у мої руки "на всякий випадок" пачку своїх недрукованих творів, будучи готовим на те, на що був готовий Гнат Михайличенко, В. Чумак і інші. Доля мистців — доля останніх. В. Чумак — з одного боку, а Г. Чупринка — з іншого, однакові жертви політичного крутіства, але обидва вони служили одному богові — Мистецтву.

"Мистецтво" було спробою служіння одному богові, і дуже шкода, що воно залишилося тільки спробою, хоч і цікавою.

V. "Льох мистецтва"

Дальшою спробою єднання власних мистецьких сил по різних політичних таборах був "Льох мистецтва", впорядкований за зразком російського "ХЛАМу" (художники, літератори, артисти, музиканти), що містився на Миколаївській вулиці недалеко "Літературно-артистичного клубу".

"ХЛАМ" був чимсь середнім між так званими "живими альманахами" і "студією". Щосуботи тут відбувалися літературні вечірки з обов'язковою "чорною кавою", які стягали всю московську "пісательську братію", і так робилися чимсь обов'язковим для кожного, бо кожний тут мав нагоду показати себе, побачити інших, а головне — почути й побачити плід товариської творчості за минулий тиждень. Інтимний характер літературних вечорів так заімпонував декому з "музагетців", що вони заходилися на власну руку створити подібний клуб український. Випадково якимось, в сусідстві того ж таки російського "ХЛАМу" на Миколаївській вулиці, знайшовся досить порядний "погребок" із чотирьох кімнат і негайно був пристосований для діла. Все помешкання було гарно вифарбовано, причому в найбільшій кімнаті, що заміняла собою "залу", було зроблено естраду, а стіни прикрашено величезними, на всю стіну, художніми панно Анатолія Пет—рицького, так що "зала" являла собою надзвичайно затишний куточок,

до якого по суботах стриміло молоде й старе, щоб "хоч трохи відпочити душею"... Відкриття клубу відбулося першого мая літературно-музичним вечором під назвою "Веснянки". Виступали головню "музагетці", а крім них дехто з артистів "Молодого театру" і молодших письменників групи "Боротьба". Читані на тому вечорі твори згодом були видані Всеукрліткомом окремою збіркою під назвою "Веснянки". З того часу "Льох мистецтва" стає живим осередком київського українського літературного життя і на його літературних вечорах можна було бачити від "найправіших" до "найлівіших", від "наймолодших" до "найстаріших".

Картинки:

Михайло Жук стоїть на естраді в чорному сурдугі, з хризантемою на грудях, наче на святі якому. Нахиляючись за кожним словом вперед, наче б хотів упасти на голови слухачів, що з поважними лицами сидять на вигідних кріселках, урочисто цідить крізь зуби свої "модерні поези".

Зади свинячі блищать на сонцю, як щити...

— Ф-фе!.. — виривається несподівано з останнього ряду...

Жук червоніє і плутається, а слухачі цікаво повертають голови до останнього ряду. Там сидить збентежений чимсь вічно скромний Тичина.

Жука змінює Ярошенко. Цей уже без усякого особливого вигляду, а з простим захопленням поета кричить:

Стис обруч залізний і поніс у гай!..

Це подобається майже всім, і, під голосні оплески, він зникає з естради.

З'являється на місці Ярошенка Лесь Хомик. Розставляє ноги "вилами" й зачинає читати віршовані пародії на присутніх тут поетів. Пародії сатиричні, влучні й гострі, як брит— ва, але це мало кого дошкуляє. Семенко вголос пропонує власне "самопоруганіє"... В залі лунає регіт і панує загальне задоволення... Одначе, з Хомиком не все гаразд. Останню пародію на свого товариша Кобилянського він ніяк не може* закінчити... "Далі все порнографічне..." — каже він якось невпевнено й запитуючо дивиться в очі першого ряду.

— Валяй! — каже хтось від порога, але він все ще іон четься на місці. Раптом він приймає свою питому позу й виголошує:

Хай знищить "фіолет"

Білогвардейських щук, Бо сходить з синіх сфер Легендний Поліщук!..

Мені справді приходилося "сходити" й читати те, що було в одній з кишень мого піджака...

Таких вечорів відбулося декілька, а втім відбувся вечір інсценіровок поезій Тичини в постановці Лєся Курбаса.

Пригадую чарівно-дивну й могутню картину:

Розцвітайте, луги!

Я йду — день!..

Скромний Тичина в куточку зворушено шептав щось, а по його лицю текли сльози.

— Який же він чудовий! — сказав тоді про Курбаса.

І це була правда.

"Льох мистецтва" припинив свою діяльність лише влітку, коли настала спека. Однак зроблений нами початок єднання всіх українських мистецьких сил не пропав дарма. Потреба такого єднання стала остільки очевидно, що про це не приходилося навіть говорити.

VI. "Мистецький цех"

Знову "музагетці" взялися за справу. Порозумівшись із професійними спілками — артистичною та малярською, скликали всіх приналежних до літератури та мистецтва на організаційні збори "Мистецького цеху".

В невеличкій залі "Молодого театру" не було де голці впасти.

— Хто б міг подумати, що нас така банда? — дивувався хтось із футуристичного "Фламінго".

А тут були майже всі, що творили і любили свою творчість, свято віруючи в її велике призначення; коло сцени все голена братія — артисти з Лесем Курбасом на чолі. Далі громада людей з ясними лицами, голені й з борідками, лисі і з лев'ячими гривами — малярі все. Між ними висока постать Г. Нар— бута в білій полотняній блузі, наче дуб той стоїть, а коло нього маленьким грибок видніється постать симпатичного професора М. Бурачека. Поруч малярів "націоналістичні" лиця "музагетців", а поза ними "революційні" товариші з "Боротьби". М. Семенко виліз на якогось стола, що стояв собі коло стіни, розлігся і пихкає "фаєчкою". "Він футурист, і йому не подобає бути так, як всім", — говорить хтось із тих, що біжать наввипередки "наліво". Глухо бухикає десь ізбоку старечий кашель і важко поскрипує розгойдане театральне крісло під представником "Літературно-наукового вісника".

Починається нарада. Головою поет і артист-маляр професор Мих. Жук. Говорять артисти: об'єднатися! Говорять письменники: обов'язково об'єднатися! Це саме кажуть і малярі конкретно: статут "Мистецького цеху", його ідейні завдання, права і обов'язки членів. Постанова: вибрати тимчасову установчу раду; доручити їй виготовити відповідні матеріали на протязі одного тижня.

— Без ради тепер ніяк не можна... — чується збоку голос Семенка.

Ніхто ніякої уваги. Сьогодні всі серйозні і ніхто не цікавиться ним.

Вибирають Раду. Кожна організація дає свого представника.

Починають обговорювати "біжучі справи". Встає Лесь Курбас і тихим голосом говорить:

— Я... панове... товариші... хочу звернути вашу увагу на факт арештування нашого артиста Бондарчука... Він уже шостий день у "Чека", і йому загрожує небезпека...

— Як?! Бондарчук арештований?! — чується звідусіль.

— Арештований... — безнадійно каже Лесь Курбас. Обвинувачують у співучасті в якійсь повстанчій організації... Кажуть, кулемета знайшли в нього, хоч це брехня очевидна.

— Негайно скласти колективний протест! — лунає в залі. Бондарчука всі знають за цілком аполітичну людину, ломимо того — співробітника Всеукраїнського театального

комітету Відділу мистецтв при Комісаріаті освіти, і тому саме його арешт дивує навіть тих, що з "Боротьби".

Протест був складений, підписаний і поданий кому слід, але Бондарчук "сам собою викрутився" — як розповідав потім.

Виявилося, що його арештовано за якогось старого кулемета, якого знайшли в театрі поза лаштунками. Гадали, що є в зв'язку з якимись повстанцями, і ніяк не хотіли йому вірити, що той кулемет був добутий спеціально для постановки драми В. Винниченка "Між двох сил"... Свідчила вся труп, протестували організаційні збори "Мистецького цеху" і все дарма... На щастя, серед "чекістів" стрінувся якийсь земляк, який і допоміг йому визволитися...

Організаційна праця "Мистецького цеху" швидко посувалася вперед, але до його відкриття так і не дійшло. Десь із боку Дарниці доносився якийсь глухий гуркіт, а від Фастова йшли вісті, що "йдуть наші!"

І чи до "цеху" було нам тоді всім, коли надіялися стати незалежними господарями у своїй столиці?..

VII. "Всевидат"

Саме в цей час починав розвивати свою діяльність "Всевидат", що являвся найбільшим видавничим центром "Радянської України". Тепер її "ліквідують", але тоді ще була бодай якась фікція. Завдяки тому, що на чолі стояла досвідчена і свідомо людина І. Ливень (псевдонім одного "мартовського українця"), праця "Всевидату" була поведена по лінії справжнього українства, чим страшно були незадоволені московські "колеги", які вбачали в цьому "одверту контрреволюцію".

"Всевидат" ділився на декілька відділів, а ті в свою чергу ділилися на декілька підвідділів, праця яких зосереджувалася коло "Редакційної ради", більшість членів якої склалися з українців, переважно "музагетців".

В плані Видавничого відділу, помимо дрібних і спеціальних брошурок, було зазначено твори майже всіх старших українських письменників, а в першу чергу — повний збірник творів Івана Франка, якого ще й досі немає виданого.

Художній відділ в низці намічених до видання художніх праць мав прецікавий "Путеводитель по старой Україні", автором якого був колектив відомих майстрів пензля на чолі з професором О. Мурашком, який являвся головою цього згаданого відділу.

Все це вказувало на творчу перевагу українських культурницьких сил, і заблукані чужинці намагалися всіми силами пошкодити їх праці. Помимо нападів у пресі, поза доносами та інсинуаціями розпочався одвертий похід проти окремих діячів українського мистецтва, невинною жертвою якого був професор О. Мурашко. — Поліг, бідний, головою на бруках Львівської вулиці серед білого дня від руки "невідомого матроса", якого так і не вдалося розшукати, не дивлячись на те, що цею справою зацікавився "сам Наркомпрос Шумський"...

Професора О. Мурашка поховали, його старий друг професор М. Бурачек написав у "Мистецтві" теплу згадку про нього і на тім кінець. "Праця", може, так саме розвивалася б і далі, якби так не оті самі "наші" або — щоб не гуркотіло щось від

Броварів...

Розпочалася мобілізація, а разом з нею і евакуація. Протоколи засідань Відділу мистецтв при Комісаріаті освіти і протоколи всіх відділів "Всевидачу" негайно "виїхали" до Москви, а решта запали по всіх коминиках, і так усі стали чекати рішучого кінця. Сподівалися на перемогу. Запевняли, що "все гаразд", але одного чудового дня сталося зовсім не гаразд. — З боку Фастова увійшло в Київ військо УНР, а через Дніпро вдерлися "білі"...

Дні, які пережив тоді Золотоверхий Київ, стануть надовго пам'ятними, бо в ті дні з'явився початок того, що маємо тепер...

Як ганебно опустили Київ "наші" і як нахабно безчестили його "білі", розповість хтось "від політики", бо ми, що назвали себе "артистами і мистцями", забрали необхідні речі й подалися на захід, де стояв "непорушною твердинею" старий Кам'янець...

Наші пригоди в дорозі й наші митарства в самому Кам'янці — це остільки багатий матеріал для історика літератури нашої доби, бо наразі говорити про це зовсім не випадає...

Для освітлення того періоду в житті і розвою праці — як поодиноких мистців, так і цілих товариств — можна було б написати стільки, скільки на той час надрукувала офіційна "Україна" передовиць нашого товариша і "символіста" Якова Савченка, який, вибравшись разом із Директорією, часу не марнував.

VIII. Невідомість

Не марнував би часу ніхто з нас, якби не сталося так, що розсипалися по всіх усядах, і тепер ніхто не знає, що хто робить, лише свідомість того, що все ж таки щось робиться, тішить нас "тут", а їх "там" новими надіями на нашу перемогу. Багатьох уже й на світі немає: одні від ворожої руки пропали, других голодний тиф замучив, а треті розсіялися по всій Україні й поза Україною, і так, у невідомості, минають дні та ночі нашого лихоліття. І коли я тепер вирішив згадати бодай здебільшого літературно-мистецьке життя нашої столиці в першу добу, щоб допомогти майбутньому історикові розібратися в тій складній ситуації нашої духової творчості, що утворилася наслідком загальної непевності й "отаманського політиканства". Якби так не було цього останнього, то, може, ніхто з нас не залишив би України і не пішов би витирати чужі кутки, будучи позбавлений всякого живого зв'язку, крім одного почування духової єдності...

Невідомість, серед якої перебуваємо, є найстрашнішою для всіх нас. Спроби єднання молодих творчих сил, які бачимо в таборах і на еміграції взагалі, зостануться лише спробами і чогось позитивного не дадуть до того часу, заки не буде живого зв'язку з Краєм. Відірваність від ґрунту веде до безумовного опустошення душ, і про це слід було б подумати тим усім, що не хотіли б зістатися безбатченками...

м. Львів, 1922р., 8 листопада